
Die Trume der Schulweisheit: Leben und Werk des ‘Alı b. Muḥammad al-Ĝurĝanı (gest. 816/1413)

Josef van Ess

Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2013, VIII+146 sayfa.

---

18 Nisan 1934 tarihinde Aachen’da dünyaya gelen Josef van Ess, 1953-1958 yılları arasında Bonn ve Frankfurt üniversitelerinde lisans eĝitimini tamamlamıştır. 1959 yılında *Die Gedankenwelt des Ğarıt al-Muḥasibi* (Haris el-Muḥasibi’nin Duřunce Dünyası) adlı teziyle Bonn Üniversitesi’nde doktorasını tamamlayan van Ess, doçentlik tezi (Habilitation) olarak da *Die Erkenntnislehre des Ađud ad-Din al-Igi* (Adudüddin el-İc’ın Bilgi Teorisi) adlı eseri kaleme almıştır (1964). 1964-1968 yılları arasında Frankfurt Üniversitesi’nde oĝretim görevlisi olarak çalışan van Ess, bu sürede Kaliforniya Üniversitesi’nde ve Lübnan’daki Amerikan Üniversitesi’nde misafir profesör olarak dersler vermiştir. 1968 yılında Rudi Paret’in halefi olarak Tübingen Üniversitesi’nde çalışmaya başlayan van Ess; California, Chicago, Princeton, Harvard ve Oxford gibi dünyanın en prestijli üniversitelerinden profesörlük

teklifi almasına rağmen, Tübingen Üniversitesi'nden ayrılmayarak buradaki görevini emekli olduğu 1999 yılına kadar sürdürmüştür.

Van Ess, Almanya'nın yaşayan en önemli İslâmbilimcilerinden (Islamwissenschaftler) biridir. Zira o kendisini bir oryantalist olarak değil, bir İslâmbilimci olarak görmektedir. Onun en hacimli ve en önemli eseri 1991-1997 yılları arasında kaleme aldığı altı ciltlik *Theologie und Gesellschaft im 2. und 3. Jahrhundert der Hidschra: Eine Geschichte des religiösen Denkens im frühen Islam* (Hicrî II. ve III. yüzyılda Teoloji ve Toplum: Erken İslâm'da Dinî Düşüncenin Tarihi) adlı erken dönem İslâm kelâmını ve bu döneme ait tartışmaları incelediği eseridir. Son dönemde kaleme aldığı diğer bir hacimli eseri ise *Der Eine und das Ander: Beobachtungen an islamischen häresiographischen Texten* (Biri ve Öteki: İslâmî Heresiografik Metinlerle İlgili Gözlemler) adlı çalışmasıdır. İslâm mezhepler tarihine ait iki cilt halindeki bu eserde VIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar olan dönem incelenmektedir.

Josef van Ess, bu değerlendirmeye konu olan *Die Träume der Schulweisheit Leben und Werk des 'Alî b. Muḥammad al-Ġurġanî (gest. 816/1413)* (Skolastik Hikmetin Hayalleri: Ali b. Muhammed el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) Hayatı ve Eserleri) adlı eserde İslâm kelâmının şüphesiz en önemli düşünürlerinden biri olan Seyyid Şerif el-Cürcânî'nin hayatını, eserlerini; en önemlisi de onun İslâm düşünce dünyasındaki yerini ve etkisini ele almaktadır. Burada eserin meydana geliş sürecine dikkat çekmek gerekir. Çünkü van Ess'in Cürcânî hakkındaki çalışmalarının esere dönüşmesi, onun diğer çalışmalarından farklı olmuştur. Van Ess, *Encyclopaedia Iranica* için "Jorjâni, Zayn Al-Din Abu'l-Ḥasan 'Alî"¹ maddesini yazmak amacıyla başladığı araştırmasını, çalışmanın boyutu bir ansiklopedi maddesi sınırını aştığı için kitaba dönüştüğünü ifade etmektedir. Bu doğrultuda ansiklopedi maddesi formatının yetersizliğinden şikâyet eden van Ess, kaleme aldığı bu maddenin redaksiyon aşamasında yapılan değişiklikleri ve sonradan kendisinin fark ettiği bazı hataları, böyle bir eserin oluşma gerekçeleri arasında sıralamaktadır.

Tanıtımını yapmış olduğumuz bu eser dört ana bölümden oluşmaktadır. Eserin "Birinci Bölüm"ünde Cürcânî'nin hayatı, "İkinci Bölüm"de eserleri, "Üçüncü Bölüm"de ailesi, sonraki kuşaklar ve öğrencileri ele alınıp incelenmektedir. "Dördüncü Bölüm"de ise kitabın bir özeti sunulmaktadır.

Van Ess'e göre sonradan "es-Seyyid eş-Şerîf" olarak isimlendirilen ve 816/1413 yılında vefat eden Cürcânî, genel anlamda "yenilikçi" (neurer) bir âlim prototipi değildir. Fakat o, Doğu-İslâm ülkelerinin düşünce hayatına yüz

1 Josef van Ess, "Jorjâni, Zayn Al-Din Abu'l-Ḥasan 'Alî", *Encyclopaedia Iranica* (EIr.), XV, 21-29.

yılları aşan bir şekilde damgasını vurmuş, hatta örneğin Ezher gibi bazı yerlerde daha düne kadar etkisi devam eden bir şahsiyettir. Van Ess, Cürçânî'nin geçen tüm zamana ve meydana gelen reformlara rağmen varlığını sürdüren klasik bir hocayı ve eğitimciyi temsil ettiği görüşündedir. Çünkü Cürçânî, temel oluşturan ve yol gösteren bir eğitim programını hayata geçirmiştir. Özellikle onun yazmış olduğu şerh (kommentar) ve hâşiyeler (glossen), üzerine şerh ve hâşiye yazılan eserlerde mevcut olan ve medrese öğrencilerinin anlamakta zorlandıkları kapalı bağlamları açıklamak veya metni yorumlayarak açmak için oldukça kullanışlıdır. Yine van Ess'in ifadesiyle Cürçânî, "Meseleleri öğrencilerin rahatça yutabilecekleri lokmalara dönüştürmektedir" (s. 127). Ayrıca bu eserler geçmiş ile bugün arasında bir bağ da kurmaktadır. Bu genel değerlendirmenin ardından van Ess, eserinin "Önsöz"ünde şu soruyu sormaktadır: Bu durumu kavramış tek kişi Cürçânî olmamasına rağmen, nasıl oluyor da onun eserleri bu kadar uzun süre akademik sistemin bir parçası haline gelmiştir? Van Ess, çalışmasında işte bu soruya cevap aramaktadır (s. VII).

Ansiklopedi maddeleri sayılmazsa bugüne kadar Cürçânî üzerine hemen hemen hiç bir müstakil kitap çalışması yapılmadığını ifade eden van Ess, onun hayatı ile ilgili sunulan bilgilerin de güvenilir olmadığını, hatta bazı bilgilerin açık bir kurgudan ibaret olduğunu söyler. Bu nedenle van Ess, eserinin "Birinci Bölüm"ünde Cürçânî'nin hayatını ilgili kaynakların verdiği bilgilerden hareketle tahlil ve değerlendirmeye tâbi tutmaktadır. Örneğin Cürçânî'nin doğum tarihi *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin de içinde bulunduğu bazı kaynaklarda gün, ay ve yıl olarak kesin bir şekilde verilmektedir.² Josef van Ess bu bilginin nasıl bu kadar kesin olarak bilinebildiğini, Cürçânî hakkında bilgi veren kaynakları ve bunların verdiği mâlûmatı sorgulamaktadır. Sonuçta onun doğum tarihini ay ve gün olarak veren ilk kaynağın Hindistanlı alim Abdülhay el-Leknevî'nin (ö. 1304/1886) Hanefî fakihlerine dair biyografik eseri *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*'de geçtiğini³ dile getiren van Ess, mezkûr müellifin eserinin çok geç bir döneme ait olduğunu belirtmektedir (s. 4). Ancak van Ess bu durumu Orta Asya'daki Hanefî çevrelerle irtibatlandırmaktadır. Van Ess, Cürçânî'nin uzun süre ikamet ettiği Orta Asya bölgesindeki Hanefî çevrede eğitim sistemine entegre olmuş âlimlerin doğum ve ölüm tarihlerinin gün olarak ifade edilmesi gibi bir geleneğin olduğunu belirtmektedir. Son tahlilde van Ess bu bilginin

2 İlgili ibare şöyledir: "24 Şâban 740 (24 Şubat 1340) tarihinde Cürçân yakınlarındaki Takûde doğdu." Bk. Sadreddin Gümüş, "Cürçânî, Seyyid Şerif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, VIII, 134.

3 Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Bombay: [y.y.], 1895).

Cürcânî'nin Şirazlı iki öğrencisi Afifüddin Muhammed b. Abdurrahîm el-Girihî (ö. 839/1435-36) ve Ebü'l-Fütûh et-Tâvûsî'nin (Nûreddin Ahmed b. Abdullah; ö. 861/1457 civarı) çalışma kitaplarına (meşyaha) düştükleri notlara dayandığını ifade etmektedir (s. 1, 4 vd., 46, 118).

Cürcânî'nin şerh ve hâşiye kültürü içinde yaşadığını ifade eden van Ess, bu kültürün uzun yıllar süregelen akademik bir sistemin sonucu olduğunu ve Cürcânî'nin de bu gelişmeye uygun hareket ettiğini, aksi takdirde kendisine bir konum bulmasının mümkün olmadığını belirtir (s. 50). Zira Cürcânî'nin yaşadığı dönemde her alanda artan ilmî mirasın yeni bir yaklaşımla ele alınıp bir düzenin oluşturulmasına ve eğitim sisteminde kullanılabilir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmakta idi. Van Ess'e göre Cürcânî yazdığı şerh ve hâşiyelerle bunu başarmıştır. Bu nedenle kullandığı malzeme ve vardığı sonuçlar zaman zaman, oldukça muhafazakâr olmasına rağmen, Cürcânî "modern" kabul edilmiştir; fakat van Ess'e göre o ne "orijinal" ne de "derinliklidir", ki bu görüş yazımızın sonunda kısaca tartışılacaktır. Van Ess'e göre Cürcânî'yi asıl önemli kılan, meseleleri bir noktaya getirmeyi başarmış olmasıdır.

Cürcânî'nin hâşiyelerinin zaman zaman donuk ve monotonluğundan bahseden van Ess, bu durumun özellikle İslâm hukuku ve hadis gibi medreselerde okutulması zorunlu olan, ancak onun çok da üretken olmadığı temel disiplinlerle ilgili yazdığı eserlerinde ortaya çıktığını ifade etmektedir. Diğer taraftan Cürcânî mantık ve metafizik gibi alanlarda ise spesifik meseleleri incelemiş ve bunlar için müstakil eserler kaleme almıştır (s. 91).

Van Ess eserin "İkinci Bölüm"ünde ise, Ebü'l-Hayr Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1497), Carl Brockelmann, Sadreddin Gümüş ve özellikle de çok faydalı olduğunu söylediği Mehdî Şekibâniyâ ve Rızâ Pürcevâdî'nin makalelerine dayanarak Cürcânî'nin eserlerinin ayrıntılı bir listesini vermektedir. Van Ess, Gümüş'ün İstanbul kütüphanelerinde bulunan Cürcânî'ye ait elyazması eserlerin listesini sunduğunu (s. 51),⁴ Mehdî Şekibâniyâ ve Rızâ Pürcevâdî'nin ise İran kütüphanelerinde bulunan çok sayıda elyazması eserle ilgili faydalı bilgiler verdiklerini; fakat Şekibâniyâ ve Pürcevâdî'nin tanıtım bilgilerinin çok da profesyonel olmadığını özellikle vurgulamaktadır (s. 51).⁵

Cürcânî'nin eserlerinin büyük bir çoğunluğu halen elyazması şeklinde olduğundan, van Ess bu eserlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ancak *Die Träume*'de, Türkiye ve İran kütüphanelerindeki elyazma eserlerle ilgili ikinci el bilgiye dayanan van Ess, karşılaştırma

4 Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerif", s. 136.

5 Mehdî Şekibâniyâ – Rızâ Pürcevâdî, "Kitâbşinâsî-yi Mir Seyyid Şerif Cürcânî (Gürgânî)", *Meârif*, 19 (1381/2003), s. 134-92.

yapma imkânı bulamamış, dolayısıyla da Cürçânî'nin eserleri hakkında kesin kanaat bildirememiştir. Bununla birlikte van Ess, eserlerin isimlerinden ve kaynaklarda verilen sınırlı bilgilerden yola çıkarak bazı sorular sormakta ve meseleyi açık bırakarak araştırmacılara yol göstermektedir. Örneğin van Ess, *Risâle fi'l-ef'âlî'l-ihdiyâriyye*, *Risâle fi'l-kader* ve *Kazâ ve kader* yani *Cebr ve ihtiyâr* adlı risâlelerin karşılaştırılması gerektiğini ifade etmektedir (s. 62 vd.). Ayrıca o, Cürçânî'ye nispet edilen ve tek nüshası bulunan *Delâilü'l-icâz* adlı eserin Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) aynı adı taşıyan eseriyle karıştırılmış olabileceğini ifade etmektedir (s. 62).

Van Ess, "İkinci Bölüm"ün sonunda yaptığı genel değerlendirmede Cürçânî'nin tıp, astroloji, simya ve tarih yazıcılığı dışındaki tüm disiplinlerle ilgilenip eserler yazdığını belirtmektedir. Ancak van Ess'e göre onun gönlünde yatan husus, sadece Sünnîler ve Şîîler değil, aynı zamanda sûfiler tarafından da kabul edilebilecek kapsayıcı dinî bir paradigma oluşturmaktır. Bu da Cürçânî'yi bir denge arayışına sevk etmiştir (s. 89). Diğer taraftan van Ess, Cürçânî'nin yaşadığı dönemde İran'da, daha sonra Safevîler tarafından yok edilecek olan ekümenik bir düşüncenin (eine ökumenischer Geist), yani Şîî ve Sünnîler başta olmak üzere, farklı mezhep ve ekollerin birbirini dışlamadıkları bir anlayışın bulunduğu özellikle dikkat çekmektedir. Doğal olarak Cürçânî de bu atmosferin etkisinde kalmıştır. Nitekim Cürçânî derslerde Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355) ve Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) eserlerinin yanı sıra, Şîî teoloji geleneğine mensup Nasîrüddîn-i Tûsî'nin (ö. 672/1274) *Tecridü'l-akâid* adlı eserini de ele almıştır (s. 89). Van Ess'in Cürçânî hakkında bir diğer dikkat çekici tespiti ise Gazzâlî (ö. 505/1111) veya Fahreddin er-Râzî'den (ö. 606/1209) farklı olarak onun "âlim" (gelehrter)den çok "öğretmen (lehrer)" oluşudur. Ona göre bu durumun, Cürçânî'nin uzun süre görev yapmak zorunda kalması, babası veya yakın bir akrabasının müderris olmaması gibi biyografik sebepleri bulunmaktadır (s. 91).

"Üçüncü Bölüm"de ise van Ess, Cürçânî'nin ailesini, sonraki kuşakları ve öğrencilerini ele almakta ve bunlarla ilgi kaynaklarda bulunan bilgileri eleştirel bir gözle ayrıntılı bir şekilde değerlendirmektedir. Van Ess, kaynaklarda öğullarıyla ilgili isim ve biyografik karışıklıklardan ve çelişkili ifadelerden söz ettikten sonra, Cürçânî'nin biri Şîraz'da, diğeri de Semerkant'ta olmak üzere iki ailesinin ve Şemseddin Muhammed (ö. ?) ile Nûreddin (ö. 838/1434) isminde iki oğlunun olduğu kanaatini ifade etmektedir. Ayrıca van Ess, bir kızının da İbn Arabşah (ö. 854/1450) ile evlenmiş olma ihtimalinden ve bu yolla kurulan hısımlıktan bahsetmektedir.

Van Ess, Cürçânî'nin sonraki kuşaktan muhtemelen torunu olan Mirza Habîbullah Şerîfî'ye dikkat çekmektedir. Şah İsmâil 907 (1501) yılında Safevî

Devleti'ni kurduğunda Şiraz'ın başkadısı olan Şerifi, cuma hutbesinin sonunda açıktan on iki imama olan inancını ifade etmiş ve bundan dolayı Uzun Hasan tarafından cezalandırılmıştır. Ancak 909 (1503) yılında Şiraz Şah İsmâil tarafından ele geçirilince kendisine mülk hediye edilerek Şah Çırağ bölgesinin yöneticiliği verilmiştir. Bu durum ise ailenin yüz yılları aşan bölgedeki varlığını garantilemiştir. Çünkü Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) bir torunu yeni ideolojiye boyun eğmek istemediği için Herat'ta idam edilmiştir. Diğer taraftan Cürcânî'nin soyundan olan ve Mirza Mahdum diye tanınan Muînüddin Eşref (ö. 995/1587) ise Sünnî olduğunu gizlemiyordu. Bundan dolayı da Şah Tahmasb tarafından hapse atılmıştı. II. İsmâil'in iktidara gelmesi ile özgür kalmış; fakat II. İsmâil'in öldürülmesi üzerine Osmanlı topraklarına kaçmış ve Râfîzîler'e karşı *Nevâkız li-bünyânî'r-Revâfîz*⁶ adlı meşhur eserini kaleme almıştır.

“Dördüncü Bölüm”de eserin özetini sunan van Ess, biyografi geleneğinin çok güvenilir olmadığını; dolayısıyla Cürcânî'nin meslekî eğitimi ve kariyeri hakkında ayrıntılı bir bilgiye sahip olmadığımızı ve ayrıca Cürcânî'nin vefatından yaklaşık yüz yıl sonra Safevîler marifetiyle bölgede meydana gelen politik değişimin de bazı hususların bilinmesini istemediğini vurgulamaktadır.

Kitapta verilen bilgiye göre Cürcânî'nin ailesi aslen Şirazlı olmamasına rağmen, oradaki varlığını günümüze kadar sürdürmüştür; fakat Cürcânî de dahil olmak üzere, aile geçmişini ve ecdadını tanımamaktadır. Van Ess, bölgede Safevîler ile birlikte meydana gelen değişime rağmen, ailenin varlığını sürdürmesini aile üyelerinden bazılarının Şiiliğe meyletmesi ile izah eder. Ancak ona göre, Cürcânî, Zeydî bir aileden gelmekte ve dolayısı ile Şii aşırılıklara ilgi duymamaktadır. Ayrıca onun dinî meselelerde denge arayışı içinde oluşu tarihî olaylarla ilişkilendirilmektedir. Çünkü Moğollar'ın Bağdat'ı yağmalaması, halifelüğün ve siyâsî merkezin karizmatik gücünü yok etmiş ve İslâm bundan büyük zarar görmüştür. Bu nedenle bir anda kendilerinden olmayan bir yönetime mâruz kalan müslümanlar, birlikte hareket etmeyi gerekli görmüşlerdir. Bu da van Ess'e göre, özellikle Şii, Sünnî ve tasavvufî unsurları kapsayıcı ekümenik bir yaklaşımın öne çıkmasına yola açmıştır.

Van Ess'e göre akademisyenler, yöneticilerin değişmesiyle birlikte görüş ve kabullerin de değiştiği hususunda fikir birliği içindedirler. Bunun en dikkat çekici örneği Nasîrüddîn-i Tûsî'dir. Bunun gibi van Ess'e göre uzun süre işsiz kalması, Cürcânî'nin kendi düşüncelerini geri plana itip realitenin gerektirdiği gibi davranmasını sağlamıştır.

6 Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Elke Eberhard, *Osmanische Polemik gegen die Safawiden im Jahr 16. Jahrhundert nach arabischen Handschriften* (Freiburg: Klaus Schwarz Verlag, 1970).

Van Ess “Önsöz”de sorduğu; “Nasıl oluyor da onun eserleri bu kadar uzun süre akademik sistemin bir parçası haline geliyor?” sorusuna son bölümünde özet olarak cevap vermektedir. Ona göre Cürçânî ölümünden sonra kazanmış olduğu şöhretini Osmanlılar’a borçludur. Bunun nedenlerinin ayrıntılı ve derinlemesine olarak araştırılması gerektiğini ifade eden van Ess, bunun en önemli sebebinin dünya siyasetinde önemli bir güç olmanın eşliğinde bulunan Osmanlılar’ın, fonksiyonel bir medrese sistemine ihtiyaç duymasından kaynaklandığını zikretmektedir. Tam bu noktada Osmanlılar’ın imdadına Cürçânî yetişmiştir. Cürçânî gibi Teftazânî de bu ihtiyaca cevap verecek nitelikte eserler kaleme almıştır. Ayrıca her ikisinin Sünnî düşünce ile uyum içerisinde olması Osmanlılar arasında şöhret bulmalarının önemli nedenlerinden biridir. Yine bu durum, Cürçânî’nin eserlerinin niçin Hindistan’da bu kadar popüler olduğunu ve tekrar tekrar basıldığını izah eden bir husustur. Çünkü Hindistan’da hüküm süren Moğol yöneticileri de aynı şekilde Sünnî idiler.

Van Ess’e göre Cürçânî’yi asıl önemli kılan ve ona şöhret kazandıran husus, onun “bilgi aktarım (wissensvermittlung)” yöntemidir. Çünkü onun döneminde doğa bilimlerinde olduğu gibi, dinî ve felsefî alandaki bilgi büyük bir artış göstermiştir. Bu dönemde çoğalan bu bilginin paketlenerek öğrencilerin kolayca anlayıp kavrayabilecekleri şekilde sunulması gerekmektedir. Bu nedenle Cürçânî bugünkü ifade ile “eğitimci (didaktikar)”, yani belli bir metot çerçevesinde eğitim faaliyetini gerçekleştiren ve bunun için gereken eserleri kaleme alan kişi olarak isimlendirilebilir. Çünkü o, Adudüddin el-Îcî veya Fahreddin er-Râzî’nin yaptığı gibi büyük bir tarz içinde kendi sentezini oluşturmaya önem vermemiş; sadece geçmişin ilmi mirasını anlaşılır ve belli bir form içerisinde tekrar inşa etmiştir. Bu nedenle van Ess’e göre, “O orijinal değildi, ancak ufku geleceğe uzanmaktaydı”. Van Ess, kendisi ile ilgili yeterli araştırmanın bulunmadığını ifade ettiği Cürçânî’yi mevcut bilgiyi şerh ve hâşiyeleri ile eğitim sisteminde kullanılabilir metinler haline getiren bir eğitimci olarak tarif etmektedir. Bu nedenle onu orijinal olarak görmemektedir. Dahası Cürçânî’nin kendi sentezini oluşturma anlamında da orijinallik arayışında olmadığını ifade etmektedir. Aslında van Ess daha önceki bir başka çalışmasında buradakinden farklı olarak ve kendisiyle çelişen bir şekilde benzer bir iddiayı Îcî için de dile getirmekte ve “onun bir özgünlük iddiası olmayan eserlerinin medrese eğitimi için düşünülmüş sistematik el kitapları olduğunu” söylemekteydi.⁷ Bu itibarla van Ess’in, Cürçânî’nin orijinal olmadığı yönündeki iddiası bize göre tartışmaya açıktır. Esasen burada Cürçânî ya da Îcî’nin özgün âlimler olup olmadığı tartışmasını önceleyen, özgünlüğün ne

7 Joseph van Ess, “Azod-al-Din İjî”, *Elr.*, III, 270; “İjî, Adud al-din al”, *The Encyclopedia of Religion*, ed. M. Eliade (New York: McMillian Publishing Company), VII, 89.

olduğu ve orijinallikten kimin ne anladığı soruları, üzerinde durulması gereken hususlardır. Fakat bu, değerlendirmemizin sınırlarını aşan bir mâhiyet arzettiği için bu tartışmaya girmeden kısaca şunu söylemek yerinde olur: Cürcânî'nin ana metni açıklayan, ikmal eden, gerektiğinde onu eleştiren; ama bir taraftan ihya eden ve tedavüle çok daha güçlü bir şekilde girmesini sağlayan usulü fevkalâde bir özgünlük olarak da okunabilir. Zira Cürcânî, şerh ve hâşiye yolu ile medrese eğitim sisteminin ihtiyacına uygun metinler üretmiş ve kendisinden önceki bilgi geleneklerini yazdığı metinlerle asırlar sonrasına taşıyabilmiş, ayrıca kendi metinlerinde sonrakilerin daha ayrıntılı olarak tartışabileceği birçok meselenin kıvılcımını da yakmıştır. Onun birçok disiplinde yazdığı metinler üzerine kaleme alınan hâşiye ve tâlikler, ortaya koyduğu düşüncenin ne kadar üretken olabildiğinin bir kanıtıdır. Kanımızca *Şerhu'l-Mevâkıf* üzerine oluşan literatür bunun en somut tezahürlerindedir.

Muharrem Kuzey

(Öğretim görevlisi Dr., Tübingen Üniversitesi İslam İlahiyatı Merkezi /
Zentrum für Islamische Theologie)